پێشەکیی وەرگێڕ:

زەروورەتی بیرکردنەوە لە سیاسەت و هەنگاو نان بەرەو پانتایەکی هزری بۆ لێکدانەوە و شرۆڤەی رووداوە سیاسییەکان و خوێندنەوەی مەبەستداری رەوتی هزری سیاسی، رەنگە هەوڵێکی بنچینەیی بێت بۆ دامەزراندنی سیاسەتێکی خۆجێیی و بیرلێکراوە. بەدانان بەو راستییەدا کە هەموو گۆڕانکارییە سیاسییەکانی کوردستان تا ئێستا بەرهەمی گۆڕانکارییە ناوچەیی و نێودەوڵەتییەکانە و حوزووری سیاسیی کورد نەک لە پانتای نێودەوڵەتی و هەرێمایەتیدا بەڵکوو لە ئاستی ناوخۆییشدا حوزوورێکی نزۆکە، کە ئەوەش خۆئ دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی هزری سیاسی و زاڵبوونی سیاسەتی پراکتیکی و بەبێ پشتیوانی تیۆری بەسەر هزری سیاسیدا.

گەڕانەوە بۆ سەرەتای بیچمگرتنی هزری سیاسی و خوێندنەوەی فەلسەفییانەی سیاسەت و دۆزینی فەلسەفەی سیاسی،دەشێ هەنگاوێکی جددی بێت بۆ دروستکردنی سۆنگەیەکی لۆژیکی لەمەڕ کرداری سیاسی.

ئەم دەقە وەرگێڕدراوەی لە خوارەوە هاتووە پێشەکیی کۆمەڵێک وانەی زانکۆییە لەمەڕ فەلسەفەی سیاسیی خۆراوا کە (رامین جەهانبەگلوو) نووسەری ناوداری ئێرانی لە زانکۆی تۆرێنتۆی کەنەدا پێشکەشی کردووە و لە سێزدە وانەدا، فەلسەفەی سیاسیی سێزدە فەیلەسووفی مۆدێرنی خۆراوای بە زمانێکی ساکار باس کردووە و هەر بەم پێیەش من هەوڵم داوە بە هەمان شێوە و بە زمانێکی ساکار وەریانبگێڕمە سەر زمانی کوردی و پێشکەشی خوێنەرانی کوردی بکەم.

فەلسەفەی سیاسی چییە؟

ن. رامین جهانبگلو
و. لە فارسییەوە: عەتا جەماڵی

ئەمڕۆکە ناتوانرێ سیاسەتی مۆدێرن بە دابڕاو و بەبێ پێوەندی لەگەڵ سوننەتی فەلسەفەی ڕۆژاوا لەبەر چاو بگیرێ، چونکە بۆ ئاوا هەڵبڕانێک پێویستە مێژووی هزری سیاسی ڕۆژاوا بناسرێت و پرسیاری لەبارەوە بکرێت. لە وەها حاڵەتێکدا ئێمە دیسان بۆ جارێکی تر دەکەوینەوە ناو سوننەتی فەلسەفەی سیاسی ڕۆژاواوە. سوننەتی فەلسەفەی سیاسی لە ماوەی 25 سەدەی رابردوودا وەك دابڕانێك خۆدەنوێنێ کە تا بە ئەمڕۆکە زۆربەی باوەڕ و یەقینە فکری و فەلسەفییەکانی مرۆڤایەتی بردۆتە ژێر پرسیارەوە. بەردەوام و درێژەداربوونی ئەم سوننەتی دابڕانە لەبەر ئەوەیە کە فەلسەفەی سیاسی بەردەوام بەشوێن ڕاستییەکدا دەگەڕێ کە واتای خۆی لە جووڵەی خۆیدا بدۆزێتەوە. لەبەر ئەوەی لەو لایەنەوە هەر چەشنە پرسیارێکی فەلسەفی سەبارەت بە سیاسەت لەم" خۆ جووڵەییە" ی چەمکی هەقیقەت دا کورت دەبێتەوە. بەم پێیە هەڵەیە ئەگەر ئیدعا بکەین کە ئەمڕۆکە شایستەیی گەلاڵەی هەر چەشنە پرسیارێکی فەلسەفی و دادوەرییەکی ڕەخنەگرانەمان سەبارەت بە

رووداوە سیاسییەکان دۆڕاندووە، چونکە لەم حاڵەتەدا گوتەزایەك لە ژێر ناوی فەلسەفەی سیاسی لە ئارادا نابێت.
گەلاڵە کردنی پرسیار سەبارەت بە سیاسەت بە مانای کەوتنە ناو چوارچێوەی فەلسەفەی سیاسی،وەک لقێکی تەکنیکی و زانستی نییە. فەلسەفەی سیاسی بە پێچەوانەی فیزیکی ناوەکی یان زیندەوەرناسی خانەیی، لقێکی پسپۆڕی نییە، چونکە چوارچێوەیەکی داخراو نییە کە فەیلەسووفان لەوێدا تەنیا لەگەڵ یەکتردا دانیشن بۆ دیالۆگی فەلسەفی. بێگومان ئاوا دیالۆگێك لە نێوان شارۆمەندانی کۆمەڵگایەك دا بیچم دەگرێ و لە قاڵبی چەمکگەلێکی فکری دا دەبێتە فەلسەفەی سیاسی. بەڵام فەلسەفەی سیاسی خاوەنی تایبەتمەندییەکە کە لە سەرەتای دەرکەوتنی لە یۆنانی کۆنەوە تا بە ئێستا هەر هەبووە. ئەم تایبەتمەندییە لە پرسیارکردن سەبارەت بە لەبەرچی و چلۆنیەتی ژیانی مرۆڤ لە کۆمەڵگای سیاسی دایە. ئەم پرسیارە گرینگە هەر لەو کاتەوە لەگەڵ پرسیارێکی سەرەکیتردا هاتووە کە ئەویش گەلاڵەکردنی تەوەری " باشترین جۆری ژیانی کۆمەلایەتی" یان بە گوتەیەکی تر گەلاڵەی پرسیاری " باشترین سیستەمی سیاسیی" یە. رەنگە هەر لەبەر ئەمەیە کە پرسیارکردن سەبارەت بە دەسەڵات و درێژ بوونەوەی لە مێژوودا لە پرسیارە کلیدییەکانی فەلسەفەی سیاسی دێتە ئەژمار. هەڵبەت یەکێك لە بابەتە هەمیشە گرینکەکانی فەلسەفەی سیاسی ئەوەیە کە دەسەڵات چ دامەزراوەگەلێکی بە دواوەیە، واتا لە چ قاڵبێکی شارستانی دا بیچم دەگرێ. یەکێك لە دامەزراوەکان " یاسا "یە کە لە روانگەی فەلسەفەی سیاسییەوە جیا نییە لە جەوهەری سیاسەت. هەروەها لەبۆ فەلسەفەی سیاسی گەلاڵە کردنی پرسیاری بونیادیی " سیاسەت " لەگەڵ گەلاڵە کردنی پێوەندی نێوان فەزای گشتی و فەزای تایبەتی (جیا نەکردنەوەی لە نێوان کلاسیکەکان دا و جیا کردنەوەی لە نێوان مۆدێرنەکاندا)دا هاتووە.
کەواتا هەروەك دەبینین فەلسەفە و سیاسەت لێك جیا ناکرێنەوە . فەلسەفە ، لە کۆمەڵگای مرۆڤەکان، واتا کۆمەڵگای سیاسی دا سەر هەڵدەدا و ئەندێشەی سەبارەت بە سیاسەت خۆی دەبێتە چەمکێکی فەلسەفی. هەر لەبەر ئەوە ئەندێشەی سیاسی هزرێکی تاکییە بەلام مانایەکی گشتی هەیە ، رەنگە لەسەر چەمکگەلێك دەدوێ کە گشتی و جیهانین. بە گوتەیەکی تر ، پرسیار کردن سەبارەت بە وجوودی هاوبەشی مرۆڤەکان پرسیارێکی فەلسەفییە. ئەم پرسیارە " لە" from و "لەبۆ"to کۆمەڵگا سیاسییە جیاوازەکان مانای جیاواز بە خۆوە دەگرێت. دەشێ ئەم کۆمەڵگایانە دیموکراتیك بن یاخود ئیستبدادی یان تۆتالیتێر ، واتا بە گوتەیەك " کۆمەڵگای کراوە" بن یاخود "کۆمەڵگای داخراو". کۆمەڵگای دیموکراتیك بەرهەمی دیاردەیەکە کە تۆکۆڤیل بە " شۆڕشی دیموکراتیك " ناودێری دەکات. لە روانگەی ئەوەوە دیموکراسی دیاردەیەکە کە گەیشتۆتە ئەنجامی کۆتایی هاتنی زنجیرە پلە سیاسی و کۆمەلایەتییەکان و

بە لووتکە گەیشتنی تاکێتی. لە کۆمەڵگا دیموکراتیەکان دا بە پێچەوانەی کۆمەڵگا ئیستبدادی و تۆتالیتێرەکان یاسا لە سەرەوە و بە چەشنێکی سەروەرانە نادرێتە تاکەکان، بەڵکوو بەرهەمی کرداری سۆژە ئازاد و خودموختارەکانە کە وەک شارۆمەندێکی سیاسی یاسا لەخۆیاندا دەروونی دەکەن. بەم پێیە لە روانگەی فەلسەفەی سیاسییەوە پرسیار لەسەر سیاسەت ، پرسیارە سەبارەت بە "ژیانی هاوەبەش"ی مرۆڤەکان و فەیلەسووف کەسێکە کە بیر لەم وجوودە هاوبەشە دەکاتەوە و بە مێشکێکی ئازادەوە سەبارەت بەم تەوەرە دیالۆگ دەکات. بەڵام فەیلەسووف ، بە قسەکردن سەبارەت بە وجوودی سیاسی (کە بە پێی پێناسەکەی شتێکی هاوبەشە) پێویستی بە فەلسەفەی سیاسییە. لەو لایەنەوە کە فەیلەسووف خۆی شارمەندی کۆمەڵگای سیاسییە دەکرێ بگەیتە ئەم ئەنجامە کە فەلسەفەی سیاسی خۆی بەرهەمی کۆمەڵگایەکی سیاسییە کە بیر لە ئامانج و غایەتەکانی ژیانی هاوبەشی خۆی دەکاتەوە. بە واتایەکی تر ، بە هەمان ئەو رادەیەی کە سیاسەت وەک هونەری رێکخستنی کۆمەڵگا ، بە درێژایی سەدە یەك لە دوای یەکەکان دا لەگەڵماندا بووە ، پرسیاری فەلسەفی لەسەر سیاسەت لە کۆمەڵگا سیاسییەکان دا گەڵاڵە کراوە. ئەوەش دەشێ لەبەر ئەوە بێت کە سیاسەت خۆی خاوەنی ناوەرۆکێکی تەواو مرۆڤانەیە. واتا نە جەوهەرێکی ئاژەڵی هەیە و نە جەوهەرێکی خوداوەندی، بەڵکوو دەگەڕێتەوە بۆ جەوهەری کۆمەلایەتیی مرۆڤ. بەلام ئایا هەر کۆمەڵگایەکی مرۆیی دەتوانرێ بە گۆمەڵگایەکی سیاسی دابنرێت؟ و ئایا لە کۆمەڵگایەکی مرۆیی دا هەموو شت سیاسییە؟ یان ئەوەیکە لە نێوان سیاسەت (**La politique - polities**) و کاروباری سیاسی دا (**le politique-policy**) جیاوازی دابنرێت؟ هەروەها چلۆن دەبێ جیاوازی بکرێ لە نێوان ئەوەی کە سیاسییە و ئەوەیکە سیاسی نییە (بۆ وێنە رەهەندی جوانیناسانە) مەگەر جگە لەوەیە کە بە سیاسی کردنی رەهەندە ناسیاسییەکان هەمیشە وێرانی بەرهەم دێنێت (دوو ئەزموونی فاشیزم و ستالینیزم لە سەدەی بیستەم دا بەڵگەن بۆ ئەم بابەتە) ؟

کەواتا لێدوان لەسەر فەلسەفەی سیاسی دەبێ بە چ شێوەیەك بێت؟ دەتوانین تا چەندە لە فەلسەفەیەك بدوێین کە لە سیاسەت دەکۆڵێتەوە بەلام مەترسی بە ئایدیۆلۆژی بوون هەڕەشەی لێ ناکات ؟ لە راستیدا کاتێك کە باسی فەلسەفەی سیاسی دێتە ئاراوە، دەبێ جیاوازییەك لە نێوان ئەو زانستانەدا دابنرێت. زانستی سیاسی بە ناس کردنی داتاکانی کرداری سیاسی دەگوترێ کە لە کاروباری دەرکردنی بڕیاری سیاسی دەکۆڵێتەوە. بەم شێوەیە زانستی سیاسی کاری تاقیکردنەوە و دۆزینی فاکتەرە تایبەتەکانی سیاسەت دەکات بەلام ئاوڕێك لە جەوهەری سیاسەت ناداتەوە. بە پێچەوانە ، فەلسەفەی سیاسی لە چییەتی، واتا و بیچم گرتنی چەمکی سیاسەت خورد دەبێتەوە ، واتا مەبەستی ئەو جۆرێك لە دیاردەناسیی سیاسەتە. رەنگە هەر بەم هۆیە، فەلسەفەی سیاسی لە

ڕۆژمەڕەیی دوور دەکەوێتەوە و وەك فکرێکی فەلسەفی روانینێکی رەخنەگرانەی هەیە بۆ گوتەزای سیاسەت. بەلاّم دوورکەوتنەوەی فەیلەسووفی سیاسی لە ڕۆژمەڕەیی سیاسەت بە مانای بێ بایەخ بوونی ئەو بە مانای مێژووی مرۆڤایەتی نییە. فەیلەسووفی سیاسی لە تەنیایی ژووری کارەکەی دا قەڵەم چێ دەکات بەلاّم بە هەڵدانەوەی لاپەڕەکانی مێژوو دەرگیرە لەگەڵ واقعیەتی سیاسیی جیهاندا.

لە راستیدا دەشێ بگوترێ فەیلەسووفی سیاسی دەست دەبات بۆ جۆرێك "رەخنە لە ئاوەزی سیاسی" ، واتا لە دادگای ئاوەزدا دادوەری لەسەر چەمکی سیاسەت دەکات. لێرەدا پێویستە ئاماژە بکرێت بە جیاوازی نێوان فەیلەسووفی سیاسی و ئیدئۆلۆگ. ئیدئۆلۆگ بەندیی بونیادگەلی ئیمانیی پڕۆژە سیاسییەکانی خۆیەتی لە حالّێکدا کە فەیلەسووفی سیاسی بە بەراوردێکی رەخنەگرانەوە پڕۆژەگەلی سیاسیی چوارچێوە ئیمانییەکان دەخاتە بەر پرسیار. ئیدئۆلۆگ هەمیشە و بە بەردەوامی بەرگری لە واقعیەتێکی سیاسی دەکات کە بە رەهای دەزانێ، بەلاّم فەیلەسووفی سیاسی بەردەوام بە شوێن حەقیقەتی سیاسی دا دەگەڕێ. رەنگە هەر لەبەر ئەمەش بێت کە فەلسەفە لە سەرەتای سەرهەڵدانیەوە پرسیاری سەبارەت بە "نوێکاری و داهێنانی سیاسی" گەلاّلە کردووە.

ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ رەچەڵەکی یۆنانیی دوو چەمکی " سیاسەت" و " فەلسەفە" واتا بۆ دوو وشەی politeia و philosophia دەبینین کە لای یۆنانییەکانی کۆن ئەم دوو بابەتە تەنیا لە چوارچێوەی دەوڵەتشار یان پولیس **polis** دا مانا دەدات لە روانگەی یۆنانییەکانی کۆنەوە "سیاسەت" لە بنەڕەتەوە شتێکی مرۆییە نەك خودایی. هەروەها سیاسەت لە پولیسی یۆنانی دا دەکەوێتە چوارچێوەی روانینی گەردوون تەوەرەوە و بەشێکە لە سروشتی جیهان **phusis** . کاتێ ئەرەستوو دەڵێ: مرۆڤ بە سروشتی ئاژەڵێکی سیاسییە، مەبەستی ئەوەیە کە سروشتی مرۆڤ ئەوی بۆ ژیان کردن لە دەوڵەتشاردا ئامادە کردووە. کەواتا دەوڵەتشار یان پولیس، کە وشەی سیاسەت **politeia** لەوەوە دەرچووە کۆمەڵگایەکە کە بە شێوەیەکی سروشتی بیچمی گرتووە و راستەقینەی ئەو لە چوارچێوەی نەزمی گەردووندا مانا پەیدا دەکات.

بە گوتەیەکی تر لە روانگەی یۆنانییەکانی کۆندا مرۆڤ هیچ پاساوێکی نییە بۆداهێنان لە ژیانی سیاسی دا، چونکە وەك "پێدراوێکی سروشتی" نراوەتە خزمەتی. کێشەی سەرەکیی مرۆڤەکان بیچم پێدان و ساغکردنەوەی ئەم " پێدراوە سروشتییە" کە ئەرەستوو وەك " سامانی سیاسی کۆمەڵگا" باسی لێدەکات. بەم شێوەیە، سیاسەت لە روانگەی یۆنانییەکانی کۆن دا " هونەری رێکخستنی کۆمەڵگا"یە کە لەسەر ئەساسی لۆژیکێکی گەردوون تەوەر بیچم

دەگرێ. هەر بەم هۆیە، لە روانگەی فەیلەسووفە یۆنانییەکانەوە ژیان کردن لە دەوڵەتشارەکاندا شتێکی زەرووریيە. بە بۆچوونی ئەرەستوو : "ئەو کەسەی کە ناتوانێ لە کۆمەڵگادا بژی و یان ئەو کەسەی کە خۆژیێنە و پێویستییەکی بە کۆمەڵگا نییە، یان خودایە یان ئاژەڵێکی کێوی." کە واتا لەلای یۆنانییەکانی کۆن غایەتی سیاسەت ، ژیان کردنە لە دەوڵەتشاردا کە "زانستی کردار" **prattein** ی لەگەڵدایە. " زانستی کردار" مەعریفەیەکە کە هونەری رێکخستنی کۆمەڵگا لە رێگەی داهێنانی یاساوە گەلاڵە دەکات. لەم رووەوە سیاسەت تەنیا بەڕێوەبردنی کارەکانی کۆمەڵگا نییە. بەڵکوو کار و کردارێکیشە لە ئاراستەی هەڵبژاردنی دروستی یاساکاندا. کێ یان چ کەسانێك ئەم یاسایانە هەڵدەبژێرن؟ لە روانگەی ئاتینییەکانی سەدەی پێنجی پێش زاییندا، بڕیاردان لەسەر یاساکان و هەڵبژاردنی دروست و عادلانە، هیچ کات لە ئەستۆی یەك تاك دا نییە، بەڵکوو بەستراوە بە هێزی کۆمەڵێکەوە. هەر لەبەر ئەوە، ئەرەستوو لە بەشی سێهەم ، بەندی یەکەم، پاراگرافی ، 1275ی کتێبی سیاسەت دا دەنووسێ: " لە ئاتینی دیموکرات دا دەسەڵات مڵکی هیچکەس نییە".

ئەو ئاتینییانەی بەشداری دەکەن لە بڕیارە سیاسییەکاندا و هەموان خاوەنی بەرابەریی دەربڕین **isegoria** و بەرابەری لە بەرانبەر یاسا **isonomia** دان، شارۆمەندانی پیاوی سەروو هەژدە ساڵن و لە دایك و باوکی ئاتینی داکەوتوون. لەم رووەوە دەوڵەتشار تەنیا فەزایەك نییە بۆ زیندوو مانەوە بەڵکوو بەر لە هەر شتێك " فەزای سیاسیی ژیانی هاوبەشە"، واتا پانتایەکی هەمەلایەنە کە کۆمەڵ تیایدا ئامادە دەبێت. کەواتا راستەقینەی دەوڵەتشار راستەقینەی کرداری ئازادی شارۆمەندانە. بەم شێوەیە، حەقیقەت راستییەکی باڵا نییە کە لە جەوهەری دەوڵەتشار جیا بێت. دەوڵەتشار لە باوەڕ و هزری شارۆمەنداندا کورت دەبێتەوە. لێرەدا دەکرێ ئاماژە بە سوننەتی ئەفلاتوونیی ململانێ لەگەڵ باوەڕەکان و گەڕان بەشوێن حەقیقەتی باڵا لە جیهانی ئایدیاکاندا بکرێ کە بەرهەمی دژوازیی سەرسەختانەی ئەفلاتوونە لەگەڵ کارکردی دیموکراسی ئاتینی دا. ئەفلاتوون بە داکۆکی کردن لە سەر جیاکردنەوەی " جیهانی ئایدیاکان" لە " جیهانی وجوود" ی دەوڵەتشاری ئاتینی، ئۆتۆریتەی راستەقینەی سەروەر دێنێتە ناو فەلسەفەی سیاسیی یۆنانی کۆنەوە.

فەلسەفەی سیاسی سەدەکانی ناوەڕاست کە بەرهەمی سەروەریی مەسیحییەتە لە ئەورووپادا، کاریگەری لە دوو سوننەتی فەلسەفەی ئەفلاتوونی (لە یۆنان) و رەواقی (لە رۆمای کۆن) وەرگرتووە. لەم رووەوە، دنیای سەدەکانی ناوەڕاست فەلسەفەی سیاسی دەخاتە ژێر دەسەڵاتی ئیلاهیاتی مەسیحییەتەوە. فەلسەفەی سیاسیی مەسیحییەت لەسەر بنەمای ئەندێشەی فەلسەفی قەشەکانی کڵێسا واتا کەسانێکی وەك "ئاگوستین"ی پیرۆز، "پۆل"ی

پیـرۆز و "تۆمـاس ئاکڤینـاس"ی پیـرۆز، داڕێـژراوە. "پـۆل"ی پیـرۆز لــە وتارەکەی خۆیدا بۆ رۆمییەکـان دەڵـێ: "جیهـانی مرۆڤەکـان دەبـێ پەیڕەوی لـە یاسای سیستەمی خوداوەندی بکات" و "ئاگۆستین"ی پیرۆز لە درێژەی رێگەی "پول"ی پیرۆزدا، فەلسەفەی سیاسی خۆی لەسەر بنەمای جیاکارییەك لە نێوان دەوڵەتشاری خوداوەندی **cite de Dieu** و دەوڵـەتشاری مرۆیـی **cite de homes** دادەنـێ. بـەم چـەشـنە، ئیتـر تـەوەری سـەرەکـی فـەلـسەفـەی سیاسـی سەدەکانی ناوەڕاست چەمکگەلێکی وەك "پۆلیس" یان "سـی ڤیتـاس" **civitas** نییە، بـەڵکوو چـەمکی یـان قـەڵـەمڕەوی پاشـایەتـی، کـە مـەبـەست قـەڵـەمڕەوی حەزرەتی مەسیحە.

فەلسەفەی سیاسی مەسیحی ناگەڕێ بـە شـوێن پێکهێنـانی دەوڵـەتشارێکی " ئەم دنیایی"دا و هەر لەبەر ئەوەش کار لەسەر گوتەزای "کاروبـاری گشتی" **res publica** ناکـات، بـەڵکـوو بـاس لـە یاسـای خـوداوەنـدی و کۆمـاری خـوداوەنـدی دەکـات. هـەر لـەبـەر ئـەوە، رۆڵـی فـەلسەفـەی سیاسیی کڵێسای مـەسیحی، پێکهێنـانی دەلاڵێکـی نێـوان ئیـرادەی خـودایی و ئیـرادەی جـەمـاوەرە. بەڵام فەلسەفەی سیاسیی مەسیحیی چەمکی سیاسـەت دەخاتـە قـاڵبی سیستەمێکـی زەینـی نوێـوە کـە مـەودایـەکـی بـێ کۆتـا و بـێ کـەنـار لـە نێـوان خـودا و مەخلووقەکانی دا دروست دەکات. بەم شێوەیە لە فەلسەفەی سیاسی سـەدەکانی نـاوەڕاسـت دا دەوڵـەتـشاری مرۆیـی، مانـا فـەلـسەفییـەکـەی لــە ئۆتۆریتــەی خوداوەندییەوە وەردەگرێ و ئامانجی کرداری مرۆڤەکان لـە زەمینـەی سیاسیدا هیچ نییە جگە لە دەست راگەیشتن بـە ژیـانی " ئـەو دنیـایی". کـەواتـا هـەر بـەو شێوەیەی کە لە لای یۆنانییەکانی کۆن دەوڵەتشار بـەبێ گـەڕانـەوە بۆ چـەمکـی " فووسـیس" و چوارچێوەی " گـەردوون تـەوەر" بێهـوودە و بـێ مانـا دەنـوێنێ، هەر بەو شێوەیەش لـە روانگـەی فـەلسەفـەی سیاسـی سـەدەکانی نـاوەڕاست دا کـرداری مرۆیـی بـە بـێ سـەرنـج دان بـە روانینێکـی خـودا تـەوەر هـەڵگـری روونکردنەوە و وەسف نییە.

دابڕانی راستەقینەی فەلسەفەی سیاسی مۆدێرن لـە هزری سیاسـی کلاسیك لە سەدەی هەڤدەهەمی زایینی دا روودەدات.

لێرەدا مۆدێرنیتە بە رەخنەگرتن و تێپەڕاندنی دوو روانگـەی کـەیهان تـەوەری رووەمی و خودا تەوەری سەدەکانی ناوەڕاست، دەستی دەگاتـە جیهـانێکی ئـاوەز تـەوەر. لـەم کاتـەوە بـە دوا تـەوەری سـەرەکـی فـەلسەفـەی سیاسـی، "داهێنـانی سیاسـی"یـە. بـە گوتـەیـەکـی تـر، سیاسـەت خـۆی دەبێتـە بـەرهـەمێکـی مرۆیـی **artefactum** کـە دەبـێ دابهێنرێـت. لـەم سـەردەمـەدا تووشـی تیۆرییـەکـانی پـەیمـانی کۆمـەلایـەتـی دێـین کـە ئامـانجی سـەرەکییـان شـرۆڤە و لێکدانـەوەی سەرهەڵدانی کۆمەڵگای سیاسی و دۆزینەوەی رێگـە چارەیـەك بـۆ پتـەو کردنـی سامانی کۆمەلایەتییە. پەیمانە کۆمەلایەتیە مۆدێرنەکان، بە پێچەوانـەی پـەیمانـە

کۆمـەڵایـەتییـەکانی سـەردەمـی کۆن و دەورەی سـەدەکـانی نـاوەڕاست هـەمـوان پـەیڕەوی لـە ئـاوەزمـەندییـەکـی سیاسـی، فـەلسـەفـی و کۆمـەڵایـەتـی دەکـەن و بـە پێچەوانەی پەیمانە مەسیحییەکان لـەسـەر بنـەمـای روانگـەیـەکـی پۆلێنبـەنـدیکراو زنجیـرە پلـەیـی دانانـدرێن. هـەر بـەم ئاراسـتەیـە، لـە پـەیمانـە کۆمـەڵایـەتییـە مۆدێرنـەکـان دا دەسـەڵاتـی دنیـایی(potestas)ئیتـر لـە ژێـر دەسـەڵات و ئۆتۆریتـــــــەی(auctoritas) پــــاپ و کڵێـــــسادا نییـــــە.

لـەگـەڵ دەسپێکی سـەدەی هـەڤدەهـەمـی زایینـی دا، تیۆریی "مـافی سروشـتی" جێگـەی "مـافی خـودایی" دەگرێتـەوە و شـێوەی چـەمکێکـی کلیـدیی فـەلسـەفـەی سیاسـیی مـۆدێرن دەگرێتــەی خـۆی. فــەلــسەفــەی سیاسـیی مـۆدێرن بــە دوورکـەوتنــەوە لــە چوارچێـوەی خـوداوەنـدی – سیاسـی **theologico-politique** کە خاوەنی چییەتییەکی گشت گـەرایـە **holistic** سیاسـەت دەخاتـە سەر بنـەمـای جیهانێکی ئـاوەز تـەوەر. لـە روانگـەی فەلسەفەی سیاسیی ئـاوەز تـەوەر دا، سیاسـەت ئیتـر پێداوێکی سروشتی نییـە بـەڵکوو توخمێکـە کـە دەبـێ داهێنـانی تێدا بکرێت. ئـەمـە دەورەی یـەکـەمـی مۆدێرنیتـەی سیاسـییە کـە لـە ئەندێشەی ماکیاڤیلییەوە هەتا روودانی شۆڕشی فەڕەنسا لـە ساڵی 1789 درێژە دەکێشێت. بابەتێکی سەرەکی کە لەم دەورەیەدا لە زەمینەی فەلسەفەی سیاسی دا گـەڵاڵـە دەکـرێ، پـەیـوەنـدی راستـەوخـۆی نێـوان جیهـانـی ئـاوەز تـەوەر(یـان ئـاوەزمـەنـدیی مـۆدێرن) و دەسـەڵاتـی سیاسـی (یـان حاکمییـەت) یـە. بـە خوێندنـەوەیەکی نوێی دەقە یۆنانی و رۆمانییەکان، روانینێکی نوێ لە فەلسەفەی سیاسـی دا دروسـت دەبـێ کـە لـە قـاڵبی چـەمکی "حاکمییـەت" دا بیچم دەگـرێ. چەمکی حاکمییەت دەرخەری فەلسەفەیـەکـی سیاسییە کـە ئیتر بـە شوێن دەست راگەیشتن بە ژیانی ئەو دنیاییـەوە نییـە، بـەڵکوو بـە شـوێن پێکـهێنـان و پاراستنی کۆمەڵگایەکی سیاسییەوەیە کە لەسـەر بنـەمـای بیرۆکـەی پـەیمانی کۆمـەڵایـەتـی گەڵاڵە کراوە. مـەبـەست لـە " حاکمییـەت" لێرەدا نـە دەوڵـەتشارێکی گـەردوون تەوەرە و نە دەسەڵاتێکی سیاسیی خودا تەوەر، بەڵکوو دەسەڵاتێکی ئەم دنیاییە کە لە گرەوی ئیرادە و بەرپرسیارێتی تاك بە تاکی تاکە کۆمەڵایـەتییـەکان دایـە. بـەم پێیـە دەشـێ بگـوترێ لـە چوارچێوەی "حاکمییـەت" دایـە کـە مۆدێرنـەکـان، مێژوو، "لەم جیهانەدا" و لەسـەر بنـەمـای "سیاسـەتێکی ئـەم جیهـانی" بیچم پـێ دەدەن. بە گوتەیەکی تر، فەلسەفەی سیاسیی مۆدێرن (کاروبـاری گشتی)، لـە پێوەندی لەگەڵ سروشتێکی ماتماتیکی کراو و خاوەندار کراودا دەخاتە بەر بیر لێکردنـەوە، واتـا لــەسـەر بنـەمـای چـەمکـی دیکـارتیی res extensa.

لە مێژووی فەلسەفەی سیاسیی رۆژاوادا، ماکیاڤیلی وەك یەکەمین تیۆریسییەنـی " حاکمییەت"ی مۆدێرن ناسراوە، بەڵام سەیر لێرەدایە کـە ئـەو هیچ کـات ئـەم چـەمکـە لـە نووسینەکانی دا بـەکار ناهێنێت. ماکیـاڤیلی وەك دابـڕان لـە نـەزمـی خـودایی – سیاسـی، دەڕوانێتـە سیاسـەت و بـە نـاوی قـەڵـەمڕەوێك لـە دەسـەڵات

باسی لێوە دەکات کە لە راستیدا حاکمییەتی مۆدێرنە. بەم شێوەیە، دەشێ بگوترێ لە ماکیاڤیلی بە دوا مۆدێرنیتەی سیاسی دەبێتە سیاسەتێکی مرۆیی. بەلاّم ئەگەر سیاسەت چیەتییەکی مرۆیی هەیە، بەم پێیە سیاسەت بەیانگەری پرۆژەیەکی مرۆییە و تێفکرین لەم پرۆژە مرۆییە و بە مانای دەستەبەر کردنی فەزایەکە بۆ کرداری سیاسی. لە روانگەی ماکیاڤیلی دا, ئەم فەزای کرداری سیاسییە فەزایەکی خودموختارە، چونکە " لە خۆیدا " و " لەبۆ خۆی" بیچم دەگرێ، واتا رەگەزێك لە دەرەوەی خۆیەوە چیەتییەکەی دیاری دەکات. بەم شێوەیە ئەو فەلسەفە سیاسییەی کە لە مۆدێرنیتەی یەکەم دا بە ماکیاڤیلییەوە دەست پێدەکات نە لەسەر بنەمای رەگەزێکی خوداییە و نە لەسەر ئەساسی سیستەمە گەردوون تەوەرەکان، بەڵکوو روانینێکی تەواو و بە شێوەی رەها مرۆڤ تەوەرە.

لەم رووەوە دەشێ بگوترێ کە لە ماکیاڤیلی بەدوا، مۆدێرنەکان بە پێچەوانەی کلاسیکەکان (کۆنەکان) لە سیاسەت وەك " ئەو شتەی کە هەیە" (واتا راستەقینەی مێژوویی – سیاسیی جیهان) و نەك " ئەو شتەی کە دەبێ وا بێ " (واتا مەدینەیەکی ئەفلاتوونی یان ئاگۆستینی) بیر دەکەنەوە. کێشەی مۆدێرنەکان، سیاسەتی ئارمانیی یتۆپیا نییە، بەڵکوو راستییەکی سیاسییە کە لە قاڵبی "حاکمییەت" دا بیچم دەگرێ. کەواتا راستەقینەی سیاسی لە جیهانێکی مێژووییدا جێ دەگرێ نەك لە جیهانی دەرەوەی مێژوو. لێرەدا ماکیاڤیلی باس لە "زەروورەتێك" دەکات کە مێژووییە نەك یۆتۆپیایی. گەلاّلەی تەوەری " زەروورەت" لە لایەن ماکیاڤیلییەوە بە مانای روانینێکی نوێیە بۆ پەیوەندی نێوان ئاکار و سیاسەت. لە چاوی شەهریاری ماکیاڤیلی دا غایەتی کرداری سیاسی، چاکە و خراپە نییە، بەڵکوو ئۆتۆریتە یان نەبوونی ئۆتۆریتەیە. بە بۆچوونی ماکیاڤیلی، پیاوانی سیاسی یان پێغەمبەرانێکی چەکدارن یان پێغەمبەرانێکی بێ چەك. هەر لە بەر ئەوەیە ماکیاڤیلی کرداری سیاسی لە پێوەندی لە گەڵ مەزنێتی ئاکاری دا گەلالە ناکات. بەڵکوو باس لە هونەر و لێوەشاوەیی (virtu) دەکات کە سیاسەتوان بۆ دەستەمۆ کردنی زەروورەتی مێژوویی پێویستی پێیەتی. هەر وەك دەبینین سیاسەت لە ئەندێشەی مۆدێرنیتەی یەکەم دا (بە پێچەوانەی فەلسەفەی سیاسیی سەدەکانی ناوەراست کە وەك قەڵەمڕەوی گوناه و گوناهکاری لە سیاسەتیان دەڕوانی) قەڵەمڕەوی کرداری مرۆڤەکانە لە قاڵبی حاکمییەتی شەهریاری یان کۆماری دا.

(ژان بۆدەن) نووسەری شەش وتار سەبارەت بە کۆماری، لە درێژەی تیۆریی سیاسی ماکیاڤیلی دا، بە واتای "ئیرادەی حوکمڕان" لە حاکمییەت دەدوێ. لە روانگەی بۆدەن دا حاکمییەت واتا دارا بوونی هێزی یاسا دانان. کەواتا بە گوتەی بۆدەن دەوڵەت لەسەر بنەمای هێز دادەمەزرێت و ئەم هێزە خاوەنی چییەتییەکی مێژوویی – سیاسییە. بەم شێوەیە لەگەڵ هاتنە ئاراوەی

بۆدەن دا پرەنسیپی حاکمییەت لە قالبی دەولەتی مێژووییدا دەردەکەوێ. دەولەتی مۆدێرن لە شێوەی دەسەلاتێکدا سەرهەلدەدات کە " مەشرووعییەت تەوەر" و " حاکمییەت تەوەر"ە، چونکە مەشرووعییەت و حاکمییەتەکەی هەردووك لە دەسەلاتێکی سیاسی دا کورت دەبنەوە کە "ئەم جیهانی"یە.

لەگەل توماس هۆبز و پرۆژەی لێڤیاتان، حاکمییەت دەبێتە پایە و بنەمای مرۆییی یاسا. هۆبز بە پێچەوانەی ماکیاڤیلی کە شەهریار دەکاتە ناوەندی حاکمییەت، لە تاکەکان وەك بەدیهێنەرانی پەیمانی کۆمەلایەتی دەڕوانێ. بە رای ئەو، حاکمییەت، یەکێتی تاکەکانی کۆمەلگایە لە پەیکەرێکی سیاسی دا وپەیڕەوی کردنی ئەوان لە نۆرم و ستراکتۆرەکانی ئەم پەیکەرە. ئەوەی دەبێتە هۆی ئەم یەکێتی و پەیمانە، پرسی ئاسایش و ترس لە مردنە. هەر لەبەر ئەمە، غایەتی پەیمانی هۆبزی، ئاشتەوایی بەردەوامی پێکهاتەی سیاسییە لە رێگەی یاساوە. هۆبز بۆ راڤە کردنی ئەو کۆمەلگا سیاسییەی کە رەچاوی کردووە لە چەمکی " دۆخی سروشتی" بە واتای دۆخێکی لۆژیکی پێش سیاسی، دەدوێ. بەم سوود وەرگرتنەی هۆبز لە چەمکی " سروشت" بە مانای فووسیسی یۆنانی نییە، بەلکوو گەڕانەوەی ئەوە بۆ سروشتی بە ماتماتیکی کراوی گالیلۆ و دیکارت. " یاسای سروشتی" کە هۆبز باسی لێوە دەکات نە سروشتێکی غایەت گەرایە و نە سروشتێکی خودایی. مەبەستی هۆبز دامەزراندنی فەلسەفەیەکی سیاسی نوێیە کە تەواوکەری شۆڕشەکەی گالیلۆیە لە زەمینەی کاری فیزیکی دا. هەر بەم هۆیە دەشێ بگوترێ کە لێڤیاتان ی هۆبز یەکەم هەولە بەرەو پراکتیك کردنی سیاسیەت کە جێگەی روانینی ئەرەستوویی لە سیاسەت و مرۆڤ دا دەگرێتەوە. هەرچەندە کە لە لێڤیاتان دا هۆبز " خەلك" بە سەرچاوە و مەشرووعییەتی دامەزراندنی پەیمانی کۆمەلایەتی لەبەر چاو دەگرێ بەلام باوەڕی وایە کە خەلك لە بەرانبەر پەیمانێك دا کە لەگەل حاکمییەت دەیبەستن، بەشدار نین لە هیچ چەشنە ئازادییەکی سیاسی. فەلسەفەی سیاسی ئیسپینۆزا، دەشێ وەك ئەندێشەیەکی دژە هۆبزی لەبەر چاو بگیرێ، چونکە بنەمای فەلسەفەی سیاسیی ئەو لە ئیدەی "ترس لە مەرگ" دا نییە، بەلکوو لەسەر ئەساسی چەمکی " ئازادی" یە. لەو شوێنەوە کە هۆبز لە ئارەزووە تاکییەکانەوە بەرێ دەکەوێ، ئیسپینۆزا لە چەمکی " پۆتێنتیا" **potentia** بە مانای توانستی سروشتی مرۆڤ دەدوێ. لە روانگەی ئیسپینۆزا دا ئازادی پایە و بنەمای پەیکەری سیاسییە و غایەتی سامانی سیاسی، ئازادی خەلکە، نەك دەسەلات کردنی حوکمران بەسەر خەلك دا. هەر بەم ئاراستەیە، ئیسپینۆزا گوازتنەوەی گشت دەسەلاتەکان بۆ یەك کەس بە جۆرێك لە کۆیلایەتی دەزانێ نەك ئاشتەوایی. رەنگە هەر بەم هۆیە، بە بۆچوونی ئیسپینۆزا توانستی سروشتیی تاکەکان شتێکی شیتال هەلنەگر و جیانەکراوەیە، چونکە بە گوتەی ئەو ئازادیی سیاسی زەروورەتێکی سروشتییە. مۆنتسکیۆ- ش هەروەك

ئیسپینۆزا ئازادی مرۆڤ بە غایەتی فەلسەفەی سیاسی مۆدێرن دادەنێ. پرۆژەی مۆنتسکیۆ لە " رۆحی یاساکان" دا تێفکرینە لەمەڕ ئازادی و بیچم پێدانی لە قاڵبی یاسای بنەڕەتی دا. لە روانگەی ئەودا، ئازادی تەنیا لە پەیوەندی لەگەڵ زەرووڕەتی یاساکان دا ئەگەری هەبوونی هەیە و ئەوەیکە ئێمە ناوی "یاسا" ی لێدەنێین شتێك نییە جگە لە پەیوەندی ئامادەی نێوان توخمە پێکهێنەرەکانی سامانێکی مێژوویی – سیاسی. کێشەی مۆنتسکیۆ بە پێچەوانەی هۆبز و ئیسپینۆزا بەدیهێنانی پەیمانێکی کۆمەلایەتی نییە، بەڵکوو بالانسێکی سیاسییە لە کۆمەڵگادا.

پرسیاری فەلسەفیی ئەو لەسەر شێوەی دامەزراندنی پەیکەری سیاسی نییە. فەلسەفەی سیاسیی مۆنتسکیۆ لە سەر ئەساسی پرسیارێك سەبارەت بە دامەزراوەکان و بە تایبەت دامەزراوەی یاسا، گەلاڵە کراوە..مۆنتسکیۆ لە خۆی دەپرسێ: " چ شتێك ستراکتۆری دامەزراوەیەکی سیاسی دیاری دەکات؟ "و وەلامی ئەو بۆ ئەم پرسیارە یەکگرتوویی نێوان " سروشت" و "پرەنسیپ" ە. دەوڵەت لە روانگەی مۆنتسکیۆ دا گشتێکی سروشتی و پرەنسیپاڵە. سروشت یان سروشتی هەر حکوومەتێك لەگەڵ پرەنسیپێك دا دەگونجێ، بۆ وێنە ترس بۆ ئیستبداد و فەزیلەت بۆ کۆماری. لەبەر ئەوە، بە دەستەبەر کردنی بالانس لە دەوڵەت دا پێویستە سەرنج بدرێتە پەیوەندی نێوان هێزە سێیانەکان و بە شێوەیەکی چەمکی لێك جیا بکرێنەوە. بە گوتەی مۆنتسکیۆ لە دەوڵەتێکدا کە لەسەر ئەساسی ئازادی دامەزرابێت، هەر هێزێك رێگە لە رەها بوونی هێزەکەی تر دەگرێت. هەروەك دەبینین، فەلسەفەی سیاسی مۆنتسکیۆ بۆ یەکەم جار لەسەر بنەمای جیاکارییەکی کۆمەڵناسانە لە چەشنە جۆراوجۆرەکانی دەسەلات وەرگیراوە و مۆنتسکیۆ وەك کۆمەڵناسێکی مۆدێرن ئەم جیاکاری و پۆلێنبەندییەی بە بەها دان بە یاسای بنەڕەتی ئینگلستان لە بەرانبەر ئیستبدادی پاشایی لە فەڕەنسا دا بیچم دەدات.

مۆنتسکیۆ بە شوێن مۆدیلێکی گشتی و جیهانی دا دەگەڕێ بۆ حاکمییەتی سیاسی کە بە بۆچوونی ئەو لە یاسای بنەڕەتی ئینگلستان دا دەردەکەوێ.

هاوکات لەگەڵ رۆسۆ چەمکی حاکمییەت بە گشتی دەکەوێتە بەر پرسیار. هۆبز، ئیسپینۆزا و مۆنتسکیۆ، هەرسێکیان وەك ناوبژیوان باس لە حاکمییەت دەکەن. بەلام رۆسۆ حاکمییەتی خەڵك بە بناغەی مەشرووعییەتی سیاسی دادەنێت نەك پرەنسیپی نوێنەرایەتی. لەم رووەوە رۆسۆ فەیلەسووفێکی مۆدێرنە بە دەروونێکی کلاسیکەوە، چونکە هەوڵ دەدات ئەزموونی یۆنانی کۆن لە مۆدێرنیتەی سیاسی دا پیادە بکات. لە لای ئەو نوێنەرایەتی سیاسی شتێك نییە جگە لە گەندەڵی حاکمییەت، چونکە بە رای ئەو ئیرادەی خەڵك شتێکی شیتاڵ هەڵنەگرە. بنەمای وجوود ناسانەی فەلسەفەی سیاسیی رۆسۆ "ئیرادەی گشتی" Volonta generale یە.

" ئیرادەی گشتی" دەقێکی گشتییە کە ئازادی هەموان گەرەنتی دەکات. کەواتا "ئیرادەی گشتی" یانی ئیرادەی خەڵك کە بەیانگەری ئەندێشەی خەڵکە سەبارەت بە خەڵك. بە واتایەکی تر، بە گوتەی رۆسۆ کاتێ کە خەڵك بیر دەکەنەوە، ئەندێشەی ئەوان بیچمێکی گشتی بە خۆوە دەگرێت. چونکە لە بیچمێکی گشتی دا بیر لە ئازادی دەکەنەوە. گومانی تێدا نییە کە رۆسۆ یەکێك لە گرینگترین تەوەرەکانی فەلسەفەی سیاسی مۆدێرنە و تەواوی هەوڵی فەلسەفی و سیاسی و لیبرالیزم ی سە رلە بەری سەدەی نۆزدەهەم (کەسانێك وەك بینیامین کۆنستان) بە مەبەستی رەتکردنەوەی هزری سیاسیی رۆسۆ و تیۆریی دیموکراسیی بێ نێوبژیوان ی ئەوە. لە رۆسۆ بە دوا و بە شۆڕشی فەڕەنسا و ئەنجامە فەلسەفی و مێژووییەکانی، دەورەی مۆدێرنیتەی سیاسی دووهەم دەست پێدەکات کە دەشێ بەیانی فەلسەفییەکەی لە سێ فەیلەسووفی ئەڵمانی واتا کانت، فیشتە و هیگڵ دا ببیندرێت. ئەگەر ئەوەمان قەبووڵ بێت کە رۆسۆ بیرمەندێکە کە لە گشتایەتیی دەوڵتی مۆدێرن، نەك لە قاڵبی " تێزێکی مێژوویی"دا (وەك مۆنتسکیۆ) بەڵکوو لە چوارچێوەی ئایدیایەکی فەلسەفی دا (وەك ئیرادەی گشتی) خورد دەبێتەوە، کەواتا دەشێ ئەو ئەنجامە بگیرێ کە ئایدیالیزمی ئەڵمانیی کانت، فیشتە و هیگڵ هەوڵێکە بۆ سیستماتیك کردنی ئەم ئایدیایە و درکاندنی لە قاڵبێکی مێتافیزیکی دا. خوێنەر وردبینەکانی کانت دەزانن کە ئەو پەیکەری سیاسی و غایەتەکەی لەسەر بنەمای ئاوەزی پەتیی پراکتیکی دادەڕێژێت. ئەنجامی فەلسەفیی ئەم کارە دوو شتە: یەکیان، بایەخ دان بە ژیانی هاوبەشی مرۆڤەکان لەسەر بنەمای ماف وەك ئیدەی پێشینەیی ئاوەز و ئەویتر گەلاڵەی چۆنیەتی پەیوەندی نێوان شارۆمەندان و دەوڵەت لەسەر بنەمای چەمکی ماف. لە روانگەی کانت دا ئەوەی کە رەهایە و دەبێ پەیڕەوی لێبکرێ حاکمییەتی یاسایە نەك حاکمییەتی حوکمڕان، چونکە یاسا ئیدەیەکی ئاوەزییە کە ئاوەز بەشێوەیەکی خودموختارانە دەیبەخشێت بە خۆی. پەیڕەوی لە یاسا بە مانای پەیڕەوی لە ئاوەز و هۆشیاربوون لە چەمکی "مرۆڤایەتی"یە کە لە شێوەی چەمکێکی گشتی، دەمانگەیەنێتە ئیدەی ئاشتەوایی بەردەوام و پەیوەستە. بە گوتەی کانت ئیدەی ئاشتەواییی بەردەوام بەرهەمی دەرکەوتنی کارکردی ئاوەزی پراکتیکییە. بە واتایەکی تر، فەلسەفەی سیاسیی مۆدێرن بە تێبینی کردنی دەوڵەت وەك بابەتێکی سیاسی، ئیرادەی مۆدێرن غایەتی خۆی لە ئاشتەوایی شارستانی و نێونەتەوەیی دا بە بەردەوام و پەیوەستە دەبینێتەوە. بەم شێوەیە، چونکە کۆمەڵگای سیاسی لەسەر ئەساسی هیچ جۆرە پرەنسیپێکی سەروەر و پێشتر دیاریکراو دانەنراوە، کەواتا دەرکەوتی حاکمییەتی ئاوەزیی خەڵك لە قاڵبی یاسادا بیچم دەگرێ.

لێرەدا دەگەینە فەلسەفەی سیاسیی هیگڵ کە خاڵی کۆتایی دەورەی دووهەمی مۆدێرنیتەی سیاسییە. ئامانجی هیگڵ ئاشت کردنەوەی ئیدەی

ڕۆسۆیی دەوڵەتە (کە لەسەر ئیرادەی گشتی وەستاوە) لەگەڵ فەلسەفەی دیاردەناسانەی خۆی دا (کە ڕەوتی ئاوەز لە مێژوودایە). دەوڵەتی هیگڵ پێکهاتەیەکی مۆدێرن و ئاوەز باوەڕە، چونکە هەروەك دیتمان یاسا لە ڕوانگەی مۆدێرنەکان دا دەرکەوتی کۆمەڵگای مۆدێرنە. لە ڕوانگەی هیگڵ دا دەوڵەتێك کە ئاوەز باوەڕانە بیر لە خۆی دەکاتەوە لە چوارچێوەی گشتێکی یاسایی یان یاسایەکی گشتی دا ئەم کارە ئەنجام دەدات. هەر بەم هۆیە، هیگڵ پێی وایە هەر شتێك کە واقعییە، عەقلانییە و هەر شتێکیش کە عەقلانییە واقعییە. بە بۆچوونی هیگڵ، دەوڵت، خاڵی پێکگەیشتنی نێوان ڕاستەقینەی مێژوویی و ئاوەزی دیاردەناسانەیە. هیگڵ بەپێچەوانەی تیۆریسیەنانی پەیمانی کۆمەلایەتی لە بیری شیکردنەوەی "دۆخی سروشتی" دا نییە، چونکە لە بیری تێفکرین لەمەڕ سەرچاوەی دەوڵەت دا نییە. لە لای هیگڵ، دەوڵەت داتایەکی مێژوویی و دیاردەناسانەیە و هەر بەم ئاراستەیە، پێکهاتەی دەوڵەت، خودی دەوڵەتە. کەواتا لەگەڵَ هیگڵ ، فەلسەفەی سیاسی بیچمی مێژووباوەڕ بە خۆوە دەگرێ، چونکە دەوڵەتی هیگل سەرچاوە و غایەتێکی مێژوویی هەیە. بە گوتەی هیگڵ ،دەوڵەت ڕاستییەکە کە لەوێدا پاژێتیی تاك لەگەڵ هەمەکێتیی ئاوەز دەکەونە ئاشتەواییەوە. ڕەنگە هەر لەبەر ئەوە بێت کە تەنیا دەوڵەت و نەك کۆمەڵگای شارستانی، دەتوانێ ئیدعای هەمەک بوون بکات، چونکە کۆمەڵگای شارستانی فەزای ئابووری کۆمەڵگا پێك دێنی واتا، "سیستەمی پێداویستییەکانە" و ئازادی لە چوارچێوەی سیستەمی پێداویستییەکان دا گەلاڵە ناکرێ. هیگڵ، فەلسەفەی سیاسی بە ڕاستەقینەی "ئاکاری گشتی" **sittlichkeit** وەسف دەکات. ئاکاری گشتی، یەکێتی نێوان "مافی خەیاڵی" و "ئاکار"ە. واتا ئەو شوێنەیکە کە ماف لە شێوەی ئاکاری گشتی دا لە لایەن شارۆمەندانەوە دەروونی دەکرێ. کەواتا، ئاکاری گشتی، هاوشێوەیی نێوان ڕاستەقینەی دەستەبەر بووی تاکەکان بە واتای ئازادی و پرۆسەی بیچم گرتنی مافە. دەوڵەت ئاوەزیترین و دوایین قۆناغی بیچم گرتنی مافە. بە گوتەی هیگڵ، دەوڵت، ئازادیی دەستەبەر بووە. هەروەك دەبینین بە بۆچوونی هیگڵ فەلسەفەی سیاسی قۆناغێکە لە پرۆسەی گشتیی ڕۆح و زەین کە بە شێوەیەکی دیاردەناسانە- لۆژیکی لە مێژوودا دەستەبەر دەبێت. بەم شێوەیە لەگەڵ فەلسەفەی سیاسی هیگڵ، دەورەی دووهەمی مۆدێرنیتەی سیاسی کۆتایی پێدێت. کەواتا بە هەمان شێوە کە بە گوتەی هیدگێر، هیگڵ کۆتایی مێتافیزیکی زەینییەتە، کۆتایی دەورەیەك لە فەلسەفەی سیاسی مۆدێرنیش هەیە.

دەورەی سێهەمی مۆدێرنیتەی سیاسی بە مارکس و نیچە دەست پێدەکات. تایبەتمەندیی ئەم دەورەیە، دژایەتی لەگەڵ فەلسەفەی سیاسی هیگڵ و مێتافیزیکی زەینییەتە. مارکس و نیچە بە بردنە ژێر پرسیاری مێژووی مێتافیزیکی ڕۆژاوا و بە تایبەت مێژووی زەینییەت، ڕەچەڵەکی فەلسەفەی

سیاسی دەبەنە ژێر پرسیار. لە روانگەی مارکس دا وڵام دانەوە بە پرسیارە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکان ئیتر ئەرکی فەلسەفەی سیاسی مۆدێرن نییە،چونکە بە گوتەی ئەو ئەمە پراکسیسی شۆڕشە کە بیچمی سیاسی داهاتوو دیاری دەکات و پەیوەندییە ئابووری و سیاسییەکانی نێوان شارۆمەندان دیاری دەکات. مارکس، سیاسەت لە بازنەی سیاسەت وەدەردەنێ، چونکە بە بۆچوونی ئەو فەلسەفە ئیتر توانای بیر کردنەوە دەربارەی سیاسەتی نییە. مارکس بە بردنە ژێر پرسیاری پەیکەری سیاسی فەلسەفەی هیگڵ، سەرلە نوێ لەسەر بنەمای هەمەکییەتێکی شۆڕشگێرانە، ئازادی مێژوویی وەسف دەکاتەوە. بەم شێوەیە مارکس، "بوونناسی شۆڕش " دەکاتە جێ نشینی داردەناسی سیاسیی هیگڵ.
نیچە، بە نۆبەی خۆی بە بردنە ژێر پرسیاری مێژووی فەلسەفەی رۆژاوا (کە خاڵی سەرەتاکەی ئایدیالیزمی ئەفلاتوون و خاڵی کۆتاییەکەی ئایدیالیزمی هیگڵی یە) فەلسەفەی مۆدێرن تووشی قەیران دەکات. ئەو بە رەخنە گرتن لە بەهاکانی مەسیحییەت و بەها سیاسییەکانی کۆمەڵگای بۆرژوازیی مۆدێرن، بەشوێن روخسارێکی جۆری و ئەزەلی نوێوەیە بۆ مرۆڤ کە لە بیچمی کلیدیی " ئیرادەی دەسەڵاتگەرا" دا بیچم دەگرێ. بەم شێوەیە نیچە هەوڵ دەدات لە مرۆڤی دیموکراتیکی مۆدێرن تێپەڕێت و بگاتە مرۆڤێکی نوێ بە بەهاگەلێکی فەلسەفی و سیاسی نوێوە. تێپەڕینی نیچە لەوەیکە بە " زەمانی مرۆڤایەتی" ناودێر دەکات، بە مانای رەتکردنەوەی گەوهەری مرۆیی نییە بەڵکوو بە واتای کامڵ کردنیەتی. نیچە بە شوێن رینسانسێکی نوێوەیە کە رەخنەی رەهای بەهاکانی لەگەڵدایە. رەخنەی رەهای بەهاکان بە مانای رەخنە و تێپەڕین لە هێزی لاوازکەر و وێرانکەری مروڤە. بە گوتەیەکی تر، بە بۆچوونی نیچە ململانێی سیاسی شەڕێکی دەروونییە کە لە نێوان دوو روانینی ئاکاری لە دەروونی مرۆڤ دا روو دەدات. هەر بەم ئاراستەیە دەشێ بگوترێ کە بە هاتنی نیچە فەلسەفەی سیاسی دەبێتە رەچەڵەکناسی ئاکار.
بە رەخنەی نیچەیی و مارکسیی فەلسەفەی سیاسیی مۆدێرن، رێگە بۆ دەورەی چوارەمی فەلسەفەی سیاسی ئاوەلا دەکرێت. لە گرینگترین تایبەتمەندییەکانی ئەم دەورەیە رووبەرووبوونەوەی فەیلەسووفانی سیاسییە لەگەڵ پەرە سەندنی ئاوەز ئامێری و راستەقینەی تۆتالیتێری سەدەی بیستەم دا.لەم دەورەیەدا لەگەڵ سێ بزووتنەوەی بنەڕەتیی دژبەیەك لە فەلسەفەی سیاسی دا رووبەڕوو دەبینەوە. یەکەم، رەخنەی شتراوسیی فەلسەفەی سیاسیی مۆدێرن کە دوا بە دوای رەخنەی هیدگێری لە مێژووی مێتافیزیك بیچم دەگرێ. دووهەم، رەخنەی ئارێنیت لە سیاسەتی مۆدێرن و دۆزینەوەی دووبارەی کرداری سیاسی و سێهەم، رەخنەی پاش مۆدێرن لە فەلسەفەی رۆشنگەری و سیاسەتی مۆدێرن کە دەگاتە قەیرانی سۆژەی مێتافیزیکی و هەرەس هێنانی بکەری سیاسیی مۆدێرن.

به کورتی، له فەلسەفەی سیاسیی پاش مۆدێرن دا سێ تەوەری سەرەکی ئەندێشە لە ئارادا هەیە کە لە بەرهەمەکانی فۆکۆ، بۆدریار و ڤاتیمۆ دا دەبیندرێ. میشێل فۆکۆ، فەلسەفەی سیاسی، لە قاڵبی ئەوەیکە بە " مایکرۆ فیزیکی دەسەڵات" ناوی دەبات، چێ دەکاتەوە. لە حاڵێکدا کە ژان بۆدریار باوەڕی بە هەرەس هێنانی بکەری سیاسی و کۆتایی فەلسەفەی سیاسییە. ڤاتیمۆ ش بە نۆبەی خۆی لەسەر ئەو باوەڕەیە کە لە دەورەی پاش مێژوو دا (کە ئێمە تیایدا دەژین) ئێمە لەگەڵ قەیرانی چەمکە سەرەکی و بنەڕەتییەکانی ڕەوایەتی دەوڵەتی مۆدێرن دەرگیرین. بەم شێوەیە، ئەزموونە سیاسی و کۆمەڵایەتییە کورت خایەنەکان جێگەی ڕەوایەتی مێژوویی و سیاسییە درێژ خایەنەکان دەگرنەوە.

بەڵام دیالکتیکی سەرەکی بۆ زیندووکردنەوەی فەلسەفەی سیاسی لە نێوان "لیئۆ شتراوس" و "هانا ئارێنت" دا ڕوو دەدات. لیئۆ شتراوس بە دوای نیچە و هیدگێر دا لەسەر ئەم باوەڕەیە کە ڕۆژاوا تووشی قەیرانێکی قووڵی مەعنەوی بووە. بەڵام ئەو بە پێچەوانەی نیچە و هیدگێر ڕەگەکانی ئەم نێهیلیزمە هاوچەرخە، لە گوازتنەوەی فەلسەفەی سیاسی کلاسیك بۆ فەلسەفەی سیاسی مۆدێرن دا دەبینێ. لە لای شتراوس، هزری سیاسیی ڕۆژاوا خاوەنی دوو ڕوخسارەیە: ڕوخسارەیەکی کلاسیکی و ڕوخسارەیەکی مۆدێرن. جیاوازی نێوان ئەم دوو ڕوخسارەیە لەسەر بنەمای چەمکی " سروشت" دانراوە. لە ڕوانگەی شتراوس دا فەلسەفەی سیاسیی کلاسیك "سروشت" وەك گوتەزایەکی تا هەتایی لەبەر چاو دەگرێ کە دیاریکەری نەزمی گەردوونییە. هەر بەم هۆیە لە لای کلاسیکەکان، " مافی سروشتی" لە ناو پێکهاتەی ژیانێکی هاوبەش دا گەڵاڵە دەبێ. کلاسیکەکان "ژیانی هاوبەش" لەسەر بنەمای غایەت **telos** دادەنین. کەواتا دەشێ بگوترێ کە فەلسەفەی سیاسیی کلاسیکەکان ئەندێشەیەکی غایەت باوەڕە. بە گوتەی شتراوس تەوەری سەرەکی فەلسەفەی سیاسی کلاسیك گەڵاڵە کردنی ئەم پرسیارەیە کە: "باشترین سیستەمی سیاسی کامەیە؟". شتراوس لەو باوەڕەدایە کە وەڵام دانەوە بەم پرسیارە لە قاڵبێکی مێژوو باوەڕدا ناگونجێ. ڕەخنەی شتراوس لە فەلسەفەی سیاسی مۆدێرن پەیوەندی بە جەوهەری مێژوو باوەڕی ئەوەوە هەیە. بە گوتەی ئەو، جەوهەری مێژووباوەڕیی فەلسەفەی سیاسیی مۆدێرن، "واقعییەت" و "ئارمان" (واتا، ئەوەیکە دەبێ وا بێ و ئەوەیکە وایە) دەکاتە یەك. ماکیاڤیلی یەکەم بیرمەندی مۆدێرنە کە بە مەبەستی پێکهێنانی پێکهاتەی فەلسەفەی سیاسیی مۆدێرن، بیرۆکەی نەزمی سروشتی و پۆلێنبەندیکراوی یۆنانی کۆن دەخاتە بەر پرسیار و مێژوو وەك دەلاڵی نێوان "ئەوەیکە هەیە" و "ئەوەیکە دەبێ وا بێ" گەڵاڵە دەکات. بە واتایەکی تر، شتراوس کێشەی گەورەی فەلسەفەی سیاسیی مۆدێرن لەمەدا دەبینێ کە مۆدێرنەکان پرسی "باشترین

سیستەمی سیاسی" لە پەیوەندی لەگەڵ یەك تاك دا (ماكیاڤیلی) و یان یەك كۆمەڵ (رۆسۆ) لەبەر چاو دەگرن و "نەزمی سروشتیی عەینی" دەدەنە بەر رەخنە. یەكێك لە تەوەرە گرینگەكانی لیئۆ شتراوس شێوەی لێكدانەوەی مۆدێرنەكان لە دەقە كلاسیكەكانە. ئەو لەو باوەڕەدایە كە چونكە فەلسەفەی سیاسیی كلاسیك (واتا ئەفلاتوون، ئەرەستوو و فەلسەفەی سەدەكانی ناوەڕاست) مێژوو باوەڕ نییە، لەبەر ئەوەش ناتوانرێ لە رێگەی توێژینەوەیەكی مێژووییەوە پەی بە راستەقینەی دەقەكانی فەلسەفەی كلاسیك ببرێت. بە گوتەیەكی تر پێویستە بۆ تێگەیشتن لە دەقی كلاسیك هەوڵێك بدرێ بۆ تێگەیشتن لە "حەقیقەت" ی ئەو. ئەگەری كارێكی لەم چەشنە لە حاڵەتێكدایە كە تەنیا سەرنجی دەقەكان نەدرێت بەڵكوو سەرنجی ئەو دیاردەیە بدرێت كە دەقەكە دەیخاتە بەر چاومان. هەر لەبەر ئەمە، شتراوس باوەڕی بە " هونەری خوێندنەوە لە نێوان هێڵەكان دا" یە، چونكە بە بڕوای ئەو فەیلەسووفانی سیاسیی كلاسیك بۆ دوو جۆرە خوێنەر دەیاننووسی: جۆرێك خوێنەری گشتی و جۆرێك خوێنەری تایبەت. ئەوەیكە بۆ هەموان نووسراوە، ئاشكرا و روونە، بەڵام ئەوەیكە بۆ كەسانی تایبەت نووسراوە، رەمزاوییە. هەروەك دەبینین سوننەتی شتراوسیی فەلسەفەی سیاسی، گەرانەوەیە بۆ فەلسەفەی كلاسیك. ئەم سوننەتە لە زانكۆی شیكاگۆ بیچمی گرت، دواتر لە لایەن شاگردەكانی شتراوسەوە بە تایبەت "ئالێن بلۆم" درێژەی پەیدا كرد.

سوننەتێكی تر كە لە سی ساڵی رابردوو دا كاریگەرییەكی بەرچاوی لەسەر پێكهاتەی فەلسەفەی سیاسی مۆدێرن هەبووە، لە ئەندێشەی سیاسی هانا ئارێنت دا خۆ دەنوێنێ. هەرچەندە كە ئارێنت خۆی وشەی " تیۆریی سیاسی" بە جێگەی "فەلسەفەی سیاسی" بەكار دەبات و بە ئاشكرایی لە كتێبەكەی دا "سوننەتی شاراوە" ئاماژە بەم بابەتە دەكات كە " پەیوەندی بە كۆڕی فەیلەسووفانەوە نییە"، بەڵام سەرەڕای ئەوەش، دەوری ئەو لە بیچم پێدان بە فەلسەفەیەكی سیاسیی دیموكراتیكی نوێ لە رۆژاوا گرینگ بووە. هەرچەندە ئارێنت دابەشكاریی شتراوسیی نێوان فەلسەفەی سیاسیی كلاسیك و فەلسەفەی سیاسیی مۆدێرنی قەبووڵ نییە، بەڵام ئەو خۆی یەكێك لە رەخنەگرە جددیەكانی مۆدێرنیتەیە. ئارێنت باوەڕی وایە كە ئێمە لە دەورەی مۆدێرنیتە دا گەیشتووینەتە دوو جۆر لە نامۆیی، لە لایەكەوە نامۆیی لە جیهان و لە لایەكی ترەوە نامۆیی لە گۆی زەوی. ئەم نامۆییە دوولایەنەیە بە هۆی كەلەبەرێكەوەیە كە لەگەڵ رابردووی ئێمەدا بەدیهاتووە. بە لام ئارێنت بە ئاگایی تەواوەوە لەم كەلەبەرە، هەوڵ دەدات پەیوەندییەكی نوێ لە نێوان مرۆڤە مۆدێرنەكان و میراتی فەلسەفی رابردوو دا دروست بكات. ئەو ئەم پەیوەندییە لە كرداری "بیر كردنەوە" دا دەبینێ. ئەندێشە لە لای ئارێنت بە مانای گەلاڵەی پرسیارێكە سەبارەت بە چییەتی سیاسەت و چۆنیەتی ژیانی سیاسیی مرۆڤەكان. بە گوتەی

ئارێنت لە دەورانی ئێمە دا پەیوەندی نێوان "ئەندێشە" و "رووداو" پچڕاوە و ئەرکی فەیلەسووف و بیرمەند، سەرلەنوێ خوێندنەوەی رووداوەکانە. بیر کردنەوە لەمەڕ رووداوەکان بە مانای بەدیهێنانی تەوەرەگەلی فیکرییە بە مەبەستی سامان بەخشین بە مانای سیاسەت. لەو لایەنەوە کە سیاسەت جیهانێکی هاوبەشە کە مرۆڤەکان لێك نزیك دەکاتەوە، دەتوانرێ سیاسەت وەك تەنیا فەزایەك لەبەر چاو بگیرێ کە مانا بە ژیانی تاکەکانی کۆمەڵگا دەبەخشێ. لە روانگەی ئارێنت دا سیاسەت تەنیا فەزایەکە کە مرۆڤەکان دەتوانن تیایدا ئازادی خۆیان بەدەست بێنن. لەم رووەوە سیاسەت جیهانی فرە چەشنییە. چونکە جیهانی هاوبەشی مرۆڤەکانە. ئەم فرە چەشنییە، مەرجی پێویستی "وتە" و "کردار" ی مرۆییە. بە رای ئاڕنێت "کردەوە"هەمیشە سەرەتایەکی نوێیە و ئەم دەسپێکە نۆێییە کە رێگەمان پێدەدا ئازاد بین. ئاڕنێت دوو تەوەری ئازادی و کرداری سیاسی لە پێوەندی لەگەڵ دوو پرسیار دا گەلاڵە دەکات. یەکەم ئەوەیکە، چلۆن دەتوانرێ لە پاش ئەزموونی سیستەمە تۆتالیتێرەکان بیر لە سیاسەت بکرێتەوە؟ و دووهەم، چۆن و لەبەر چی لە جیهانی ئەمڕۆ دا فەزای تایبەتی زاڵ بووە بەسەر فەزای گشتی دا؟ لە روانگەی ئاڕنێت دا، وڵام دانەوە بەم پرسیارە لە شێوەی بیر کردنەوە و بڕیار دان لەسەر رووداوە مێژووییەکان دا کورت دەبێتەوە. بە گوتەی ئەو، بیر کردنەوە واتا گەڕان بە شوێن مانا دا و گەلاڵە کردنی پرسیار لە بابەت جیهانی هاوبەشی مرۆڤەکان. لەبەر ئەوە، تەنیا لە رێگەی گەلاڵەی پرسیار و بڕیاری دروستەوەیە کە مرۆڤەکان دەتوانن لەمەڕ تەوەری "شەڕ" (کە هەڕەشە لە سیاسەتی جیهانی هاوچەرخ دەکات) بەرپرسیارانە بیر بکەنەوە و کار بکەن. لە لای ئارێنت تەنیا رێگەی بەربەرەکانێ لەگەڵ "شەڕ" و نائومێدی کە لە زەمینەی سیاسەت دا بەدی دێت، رامانی سەرلەنوێیە لە سیاسەت. سەرلەنوێ بیر کردنەوە واتا توانستی گەلاڵە کردنی پرسیار لە بەرانبەر ئەم رووداوە سیاسییانەدا کە هانمان دەدەن بۆ پرسیار کردن. کەواتا لە وڵامی ئەم پرسیارەدا کە "فەلسەفەی سیاسی چییە؟" دەشێ بگوترێ: فەلسەفەی سیاسی سیاسەتێکی بیر لێکراوەیە، واتا ئەو شوێنەی کە سیاسەت خۆی دەبێتە چەمکێکی فەلسەفی. بەم شێوەیە، فەیلەسووفی سیاسی بە گەلاڵە کردنی چەمکی راستەقینەی سیاسەت دەستی دەگاتە راستەقینەی سیاسەت چونکە فەلسەفەی سیاسی شتێك نییە جگە لە سیاسەتێکی فەلسەفی.

"عەتا جەماڵــــــــی"